

Олена Беляневич

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(Вінниця, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2590-2807>
belyanevych.helen@gmail.com

DOI: 10.33498/Юш-2023-10-061

УДК 346.21

ПРО МНОЖИННІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ОДНУ З УМОВ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

АНОТАЦІЯ. Дослідження присвячене економічній багатоманітності та реалізації економічних прав і свобод людини крізь призму Конституції України. Аргументовано, що багатоманітність організаційно-правових форм господарювання можна вважати надбанням української правової системи, і ця багатоманітність узгоджується з Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом (ЄС), Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони та вимогами адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Збереження економічної багатоманітності в умовах війни та повоєнного відновлення країни слугує однією з гарантій відновлення економічної активності громадян. Звертається увага на те, що уніфікація організаційно-правових форм суб'єктів господарювання (по суті – заперечення особливостей, об'єктивно притаманних різним формам) як прийом законодавчої техніки не може конкурувати із конституційним імперативом економічної багатоманітності, рівності суб'єктів права власності та господарювання. Методологічною основою розвитку наукового знання про суб'єктів господарювання, розробки нормативно-правових актів, які регулюють економічне життя суспільства, судового пізнання та прийняття рішень правозастосовного характеру, має бути економіко-правовий підхід. У статті наголошується на тому, що для теорії господарського права поділ суб'єктів майнових відносин на юридичних і фізичних осіб не є актуальним, а визнання особи суб'єктом господарювання безпосередньо не пов'язується з наявністю у нього статусу юридичної особи. Натомість конкретна організаційно-правова форма дає можливість визначити особливості внутрішніх відносин, які складаються у зв'язку зі створенням, діяльністю та припиненням суб'єкта, і загалом така конкретність відображає спеціалізацію і диференціацію правового регулювання окремих фрагментів економічного життя суспільства. Вибір тієї чи іншої організаційно-правової форми має зумовлюватися: 1) формою власності та в деяких випадках характером відносин між особами-засновниками, наприклад, сімейно-родинними, які об'єднуються капіталом та/або власною працею (трудовою участю) з метою здійснення господарської діяльності (фермерські господарства); 2) сферою господарської діяльності, оскільки з метою захисту публічних інтересів законодавець може визначати вимоги щодо організа-

© Олена Беляневич, 2023

ційно-правової форми, дотримання яких є необхідною передумовою для входження у відповідний ринок. Виокремлення в законодавстві окремої організаційно-правової форми визначає неможливість, за загальним правилом, застосування до різних форм норм за аналогією закону. У теорії господарського права можуть бути виокремлені як певна група нетипових суб'єктів, які не мають статусу юридичної особи (на прикладі пайових інвестиційних фондів), та мають бути окремим об'єктом досліджень, оскільки їхня діяльність має важливе значення для повоєнного відновлення економіки країни (зокрема, для залучення в економіку заощаджень громадян через інститути спільного інвестування, розвиток е-бізнесу тощо).

Ключові слова: Конституція України; економічні права; економічна багатоманітність; організаційно-правова форма; суб'єкт господарювання.

Стаття 15 Конституції України¹ визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Економічна багатоманітність як одна зі складових конституційного принципу багатоманітності (плюралізму, множинності) означає можливість рівноправного існування різних форм власності і господарювання, однакову їх підтримку з боку держави².

У літературі обґрунтовано звертається увага на те, що пряма дія норм Конституції України (ч. 3 ст. 8) має насамперед визначати вектор розвитку національної правової системи загалом і конкретного способу нормозастосування у кожній конкретній справі зокрема, при цьому система законодавства має формуватися так, аби зміст і значення конституційних норм знаходили продовження (деталізацію, конкретизацію) в інших нормативно-правових актах³.

Конституційна засада економічної багатоманітності закріплена в преамбулі Господарського кодексу України (далі – ГК України)⁴, який встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), що базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Ця засада має ключове значення для забезпечення здійснення стабільної господарської діяльності як у високоризикових умовах війни, так і для післявоєнної відбудови країни.

Якщо Конституція України визначила економічну багатоманітність як конституційну ціннісну засаду життя в суспільстві, то в преамбулі ГК України як акті систематизації господарського законодавства перших років відновлення незалежності України знайшли закріплення різноманітні – вже існуючі на час розроблення та ухвалення ГК Украї-

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

² Коментар до Конституції України (Опришко В ред, Інститут законодавства Верховної Ради України 1996) 54.

³ Застосування судами Конституції України: доктрина і практика (Єзеров А, Терлецький Д упоряд, ВАІТЕ 2022) 26.

⁴ Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-ІV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

ни – організаційно-правові форми суб'єктів господарської діяльності – підприємства об'єднань громадян, підприємства споживчої кооперації, орендні підприємства, індивідуальні підприємства, сімейні підприємства, спільні підприємства, фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, малі підприємства.

Як звертала увагу Г. Пронська, економічна реформа початку 1990-х років була спрямована на гуманізацію господарської сфери, а засобами її проведення були: 1) *культивування множинності форм власності у сфері економіки*, створення у суспільстві значного прошарку власників засобів виробництва через денационалізацію державної власності, підвищення значення нових форм власності, зокрема й колективної, входження у сферу господарювання приватної власності, а також іноземного капіталу; 2) *культивування різноманітних форм господарювання* (нарівні з державними та кооперативними підприємствами розвиток господарських товариств, господарських об'єднань, приватних підприємств (сімейних і фермерських господарств)), розвиток індивідуального підприємництва на основі власності фізичної особи та її власного майна; 3) переходу до підприємництва як основного способу здійснення господарської діяльності⁵. Завдяки цій різноманітності економічно активна частина українських громадян змогла в умовах глибокої соціально-економічної кризи першої половини 1990-х років створити матеріальні умови для власного життя та життя власних родин. Можна також нагадати, що Закон України “Про власність”⁶ відповідно до його преамбули був спрямований, зокрема, на *забезпечення вільного економічного самовизначення громадян*. У системному зв'язку із цією метою перебували такі норми:

– власник має право вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону, і може використовувати майно для здійснення господарської та іншої, не забороненої законом, діяльності, зокрема, передавати його безоплатно або за плату у володіння і користування іншим особам (ч. 2 ст. 4);

– власник має право використовувати належне йому майно для підприємницької діяльності (ч. 2 ст. 6);

– власник засобів виробництва та іншого майна має право створити у встановленому законом порядку підприємство, організацію, що є юридичною особою (ч. 3 ст. 6).

Розвиваючи конституційну засаду різноманітності суб'єктів господарювання, ГК України наповнює її конкретним законодавчим змістом,

⁵ Г Пронская, ‘Хозяйственное право (конспект лекций)’ в Пронська Г, *Вибране* (Освіта України 2013) 495–6.

⁶ Про власність: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text>> (дата звернення: 04.05.2023). Закон втратив чинність у зв'язку з ухваленням Закону України від 27 квітня 2007 р. № 997-V “Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Цивільного кодексу України”, а водночас була частково втрачена і важлива змістова частина правового регулювання відносин власності.

який виражений у приписі: відповідно до ч. 2 ст. 55 суб'єктами господарювання – господарськими організаціями можуть бути юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)⁷, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до цього Кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку. Отже, ГК України надає особі можливість вибору організаційно-правових форм здійснення господарської діяльності з урахуванням специфіки регулювання тих чи інших сфер діяльності (ринків) та відповідного їм правового режиму. У цьому полягає принципова відмінність ГК України як кодифікованого акта господарського законодавства, який увібрав у себе правовий досвід перших років становлення транзитивної економіки (зокрема, у розділі II “Суб'єкти господарювання”) від ЦК України, за змістом ст. 83 якого юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом, суб'єктами ж підприємницької діяльності ЦК України визначає тільки підприємницькі товариства та виробничі кооперативи (ст. 84). З огляду на це існує необхідність подальших теоретичних досліджень організаційно-правової форми суб'єкта господарювання як категорії господарського права в контексті конституційної засади економічної багатоманітності.

Війна українського народу за незалежність України та виклики відновлення економіки в повоєнний час, прагнення України до набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС), нормотворча діяльність на виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію)⁸, зумовлюють необхідність поглиблення господарсько-правових досліджень на конституційних засадах економічної багатоманітності та ідеології соціальної справедливості. Хартія основоположних прав Європейського Союзу (далі – Хартія ЄС)⁹ визначає, що ЄС ґрунтується на неподільних і загальних цінностях – людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права; *він ставить людину в основу своєї діяльності*, запроваджуючи громадянство ЄС та створюючи простір свободи, безпеки та справедливості. Формулювання прав людини навколо поняття людської гідності свідчить, як зазначають дослідники, про визнання цієї властивості людини джерелом усіх її прав, а також про поступове зростання значення гуманіз-

⁷ Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

⁸ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

⁹ Charter of Fundamental Rights of the European Union <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj> (accessed: 04.05.2023).

му як системоутворюючої з-поміж інших засад сучасного інституту прав людини, і у цьому аспекті Хартія ЄС робить значний внесок у вирішення такої сучасної проблеми загальної теорії прав людини, як визнання універсальності, взаємопов'язаності, невідчужуваності та непорушності прав людини¹⁰. Вільний вибір організаційно-правової форми з числа передбачених законом на момент започаткування господарської, зокрема і підприємницької, діяльності надає можливість власнику незалежно від форми власності управляти об'єктами своєї власності у найбільш раціональний та прийнятний для нього спосіб.

З огляду на це аксіологічною ідеєю, наріжним каменем правового регулювання соціально-економічного життя в Україні має бути *людиноцентричність*, яка має розумітися саме в контексті актів публічного законодавства (насамперед Конституції України, міжнародних договорів та угод, учасницею яких є держава Україна) та відносин держави з громадянином.

У господарсько-правовій літературі немає єдиного визначення поняття організаційно-правової форми. Тривалий час однією з головних ознак суб'єкта господарювання вважалася передбачена законодавством організаційна єдність, яка забезпечується її структуруванням, тобто поділом на окремі структурні частини, кожна з яких має свою сферу діяльності, виконує свою роль у досягненні цілей та завдань організації суб'єкта¹¹, інакше кажучи, його внутрішню системну “побудову” з погляду виробничого процесу. З визнанням за індивідом права на здійснення підприємницької діяльності ця ознака втратила свою універсальність, і зберігає значення стосовно колективних утворень, адже є головною відмінною ознакою господарських організацій від інших суб'єктів. Організаційна єдність, як зазначає Г. Пронська, утворюється при створенні господарської організації, коли її засновники визначають мету, формують певний колектив людей, професійно придатний для досягнення цілей організації, визначається внутрішня структура організації та формуються її органи управління¹². Такий алгоритм утворення організаційної єдності є спільним під час заснування будь-якого суб'єкта господарювання – господарської організації, що не виключає існування певних відмінностей, зумовлених формою власності, на якій суб'єкт засновується (державна, комунальна, приватна) та типом господарської організації (унітарний, корпоративний).

За одним із визначень під організаційно-правовою формою, передбаченою законодавством, розуміється здійснення господарської діяльності з відповідною правовою основою, яка визначає характер відносин між

¹⁰ С Добрянський, ‘Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт’ [2013] 3 (74) Вісник Національної академії правових наук України 26.

¹¹ Пронская (н 5) 524.

¹² Там само 524–25.

засновниками (учасниками), режим майнової самостійності за зобов'язаннями засновників (учасників), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаного прибутку, можливі джерела фінансування та ін.¹³. Організаційно-правову (організаційну) форму суб'єкта господарського права можна визнати однією з його ознак, тобто елементом правового статусу¹⁴.

Отже, найбільш релевантним для цілей цього дослідження є визначення поняття організаційно-правової форми через її істотні ознаки. Такими істотними ознаками слід вважати сукупність зазначених у законі елементів, які характеризують, насамперед: 1) форму власності, на основі якої створено господарську організацію, та правовий режим майна; 2) порядок створення та порядок формування її майнової основи (зокрема й статутного капіталу); 3) порядок відносин між засновниками та учасниками, принципи відповідальності за борги організації; 4) порядок та особливості управління організацією; 5) порядок припинення.

Визнання особи суб'єктом господарського права в теорії господарського права в принципі не пов'язується з наявністю у неї статусу юридичної особи. Категорія юридичної особи слугує характеристикою зовнішнього аспекту діяльності організації, а організаційно-правова форма – внутрішніх відносин. Концепція поділу суб'єктів майнових відносин на юридичних і фізичних осіб не є актуальною для господарського права. Певні суб'єкти діють (або діяли певний час, зокрема, промислово-фінансові групи) у таких організаційних формах, що не містять такої ознаки, як наявність статусу юридичної особи (наприклад, технологічні парки, фінансовий конгломерат)¹⁵.

Класична форма юридичної особи була передусім уособленням відокремленості приватної власності не тільки від інших суб'єктів, а й від тих, хто створював таке утворення. Чинний ЦК України визначає юридичну особу як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку (ч. 1 ст. 80). Ознаками юридичної особи у сучасній цивілістиці визнаються: організаційна єдність, майнова відокремленість, самостійна майнова відповідальність, виступ у цивільному обороті від власного імені¹⁶.

Крім того, реалії сучасного економічного життя є такими, що в процесі здійснення своєї діяльності суб'єкти господарювання можуть набувати

¹³ *Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий* (Бобкова А ред, ФЛП Вапнярчук Н Н 2008) 182.

¹⁴ *Актуальні проблеми господарського права: навчальний посібник* (Шербина В ред, Юрінком Інтер 2012) 58.

¹⁵ Такі суб'єкти в цивілістиці названо утвореннями, які є квазіюридичними особами. Див.: *Цивільне право (частина загальна). Курс лекцій: навчальний посібник* (Спасибо-Фатеева І ред, ЕКУС 2021) 74.

¹⁶ Стаття 23 ЦК УРСР містила визначення юридичних осіб як організацій, які мають відокремлене майно, можуть від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки, бути позивачами і відповідачами в суді, арбітражі або в третейському суді.

низки прав та обов'язків, які виходять за межі суто господарського обігу. Ідеться про обов'язки, які виникають у суб'єктів господарювання у зв'язку з юридичними заборонами (юридичними зобов'язаннями пасивного змісту) та позитивними зобов'язаннями (юридичними зобов'язаннями активного змісту), які встановлюються законодавством у вигляді імперативних норм. Значна кількість таких норм міститься в антимонопольному законодавстві, законодавстві про захист від недобросовісної конкуренції, податковому законодавстві, нормативних актах, які регулюють порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності та видачі ліцензій (дозволів) тощо. Таким чином, будь-який суб'єкт господарювання діє в особливій “системі координат”: як автономний товаровиробник і як суб'єкт, на дії якого справляють вплив органи державної влади. Для господарського обігу важливою є не знеособлена юридична особа як така, а конкретний різновид широкого кола суб'єктів господарювання. Тому наявність статусу юридичної особи є хоча й важливою, але лише однією з ознак суб'єктів господарювання, до того ж не всіх: можна бути суб'єктом господарювання, і при цьому не бути юридичною особою¹⁷.

У цьому сенсі немає будь-якої наукової новизни в ідеї так званої “реформи системи юридичних осіб”, яка нині активно просувається у вигляді законопроекту № 6013 “Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період”¹⁸, оскільки пропонує лише уніфікацію різноманітних організаційно-правових форм господарювання через перетворення усіх нині існуючих підприємств у господарські товариства. Сама ж “правова оболонка” юридичної особи як сукупності наведених вище ознак залишається незмінною, тому ця “реформа” є по суті протиставленням уніфікації (одноманітності) організаційно-правових форм конституційній zasadі багатоманітності економічного життя українського суспільства.

Водночас статус юридичної особи поступово перестає слугувати відображенням абсолютної майнової відокремленості, а ступінь майнової відповідальності засновників суб'єкта господарювання визначається правовим титулом майна, закріпленого за ним.

Так, сучасне правове регулювання відносин права публічної власності, до якої включається державна та комунальна власність, ґрунтується на засадах уніфікації режиму права державної власності та комунальної власності зі збереженням певних особливостей, зумовлених сутністю місцевого самоврядування¹⁹. Відповідно до ч. 10 ст. 78 ГК України особ-

¹⁷ В Мамутов, О Чувпило, *Господарче право зарубіжних країн* (Ділова Україна 1996) 52.

¹⁸ Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період від 9 вересня 2021 р. № 6013 <<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6013&conv=9>> (дата звернення: 04.05.2023).

¹⁹ Відповідно до ст. 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. З цього конституційного положення у системному взаємозв'язку з положеннями ст. 6 Конституції України про те, що державна влада в Україні

ливості господарської діяльності комунальних унітарних підприємств визначаються відповідно до вимог, встановлених ГК України щодо діяльності державних комерційних або казенних підприємств, а також інших вимог, передбачених законом. Такі вимоги встановлено ст. 77 ГК України “Особливості господарської діяльності казенних підприємств”.

Як зазначено у Постанові Великої Палати Верховного Суду у справі від 4 вересня 2018 р. № 5023/4388/12, при здійсненні господарської діяльності комунальним некомерційним підприємством без мети одержання прибутку, на основі матеріальної бази, яка не є його власністю та не включається до ліквідаційної маси в разі банкрутства такого підприємства, необхідним є регулювання спірних відносин у такий спосіб, який би дав змогу захистити інтереси можливих кредиторів суб’єкта некомерційної господарської діяльності. Таке регулювання здійснено через механізм, закріплений у положеннях статей 77, 78 ГК України. Зокрема, відповідно до ч. 7 ст. 77 казенне підприємство відповідає за своїми зобов’язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу, до сфери управління якого входить підприємство, *несе повну субсидіарну відповідальність* за зобов’язаннями казенного підприємства. Умовою покладення субсидіарної відповідальності на орган місцевого самоврядування за змістом ч. 7 ст. 77 та ч. 10 ст. 78 ГК України є недостатність коштів, які є у розпорядженні комунального підприємства, що в цій справі було встановлено попередніми судовими інстанціями²⁰.

Можна звернути увагу і на те, що це узгоджується із прецедентною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), який визнавав державу відповідальною за борги підприємств незалежно від їх формальної класифікації у внутрішньодержавному праві (зокрема, у рішеннях від 30 листопада 2004 р. у справі “Михайленки та інші проти України”²¹, від 4 квітня 2006 р. у справі “Лисянський проти України”²², від 15 січня 2008 р. у справі “Р. Качапор та інші проти Сербії”²³ та ін.).

здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, впливає, що органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, а місцеве самоврядування слід розглядати як форму здійснення народом влади, яка визнається і гарантується в Україні (ст. 7 Конституції України) (п. 4 рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 28 Закону України “Про статус депутатів місцевих Рад народних депутатів” (справа про охорону трудових прав депутатів місцевих рад) від 26 березня 2002 р. № 6-рп/2002 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-99#Text>> (дата звернення: 04.05.2023)).

²⁰ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 вересня 2018 р. у справі № 5023/4388/12 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/76381567>> (дата звернення: 04.05.2023).

²¹ Михайленки та інші проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 30 листопада 2004 р., заява № 35091/02, 35196/02, 35201/02 та інші <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_231#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

²² Лисянський проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 4 квітня 2006 р., заява № 17899/02 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_048#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

²³ Kačapor and others v. Serbia: European Court of Human Rights. 15.01.2008. Apps 2269/06, 3041/06, 3042/06 <<https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-84365>> (accessed: 04.05.2023).

Іншою ілюстрацією може бути і сприйняття вітчизняною правовою системою доктрини “зняття корпоративної вуалі” з метою захисту публічних інтересів, зокрема, у відносинах неплатоспроможності банків та корпоративного банкрутства. Відповідно до ст. 5 ГК України однією з основ правового господарського порядку є недопущення використання власності на шкоду людині та суспільству. Водночас практика свідчить про те, що обмежена відповідальність юридичної особи своїм майном стала використовуватися для прикриття зловживань, а сама “правова оболонка” – як інструмент безпідставного збагачення за чужий рахунок, що призводить до порушення прав кредиторів, шкідливого впливу на інвестиційний клімат країни²⁴. У разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, зокрема з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника – юридичну особу або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями (ч. 2 ст. 61 Кодексу України з процедур банкрутства²⁵). Спеціальні норми щодо відповідальності банку за своїми зобов'язаннями містяться у ст. 58 Закону України “Про банки і банківську діяльність”²⁶. У разі виявлення шкоди (збитків), завданої банку, за вимогою Фонду гарантування вкладів фізичних осіб про відшкодування на користь Фонду шкоди (збитків), завданої банку, власники істотної участі та кінцеві бенефіціарні власники неплатоспроможного банку або банку, щодо якого прийнято рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку з підстав, визначених ч. 2 ст. 77 Закону України “Про банки і банківську діяльність”, якщо шкода (збитки) було завдано внаслідок спільного прийняття рішення, вчинення спільної дії чи бездіяльності, несуть *солідарну* відповідальність (частини 4, 5 ст. 52 Закону України “Про систему гарантування вкладів фізичних осіб”²⁷).

²⁴ Детальніше див.: П Пригуза, А Довгань, Д Катречко, *Умисне банкрутство: теорія і практика субсидіарної відповідальності. Науково-практичний посібник* (Борисфен-про 2020) 18–26.

²⁵ Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

²⁶ Власники істотної участі зобов'язані вживати своєчасних заходів для запобігання настанню неплатоспроможності банку. Пов'язана з банком особа, дії або бездіяльність якої призвели до завдання банку шкоди з її вини, несе відповідальність своїм майном. Якщо внаслідок дій або бездіяльності пов'язаної з банком особи банку завдано шкоди, а інша пов'язана з банком особа внаслідок таких дій або бездіяльності прямо або опосередковано отримала майнову вигоду, такі особи несуть солідарну відповідальність за завдану банку шкоду. Див.: Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

²⁷ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

Важливо підкреслити, що правова форма господарювання *гарантується законом на момент створення суб'єкта господарювання*²⁸, що важливо з точки зору забезпечення принципу правової визначеності як складової верховенства права, і така можливість з початку 1990-х років гарантувалася, як зазначалося вище, нормою ч. 3 ст. 6 Закону України “Про власність”. Обираючи певну організаційну форму здійснення господарської діяльності, засновник підпорядковує свої дії вимогам закону, якими імперативно визначено з урахуванням форми власності, на основі якої створено господарську організацію, особливості порядку заснування та формування майнової бази господарювання, розміру статутного капіталу, правового режиму майна, порядку відносин між засновниками й учасниками, принципу відповідальності по боргах організації, порядку управління тощо. Це має принципово важливе значення, зокрема, для вирішення питання щодо можливості застосування аналогії закону при розгляді господарських спорів (зокрема, корпоративних), до категорії яких господарським процесуальним законом віднесено не лише спори за участю власне господарських товариств у їх легальних визначеннях, а й спори інших суб'єктів, які *для цілей* процесуального законодавства (визначення предметної юрисдикції спорів) вважаються “корпораціями”, хоча такими не є і за своєю суттю не можуть бути.

Вільний вибір організаційно-правової форми в контексті конституційної засади економічної багатоманітності означає можливість вибору суб'єктом права власності тієї чи іншої форми інвестування, і таким вибором, серед іншого, буде зумовлюватися і організаційно-правова форма суб'єкта, який створюється. При цьому спектр можливостей варіюється від суто участі грошовими коштами у статутному капіталі корпорації до об'єднання майна та особистої – трудової – участі в діяльності суб'єкта²⁹. Цю тезу можна проілюструвати окремими організаційно-правовими формами.

В економічному сенсі право власності може бути визначене як забезпечене суспільством право на вибір способів використання економічного блага. Приватним є право власності окремого індивіда, і воно може бути відчужене в обмін на аналогічні права відносно інших благ³⁰. Під реалізацією приватної власності можна розуміти її перехід як системи

²⁸ Науково-експертний висновок до Концепції оновлення Цивільного кодексу України: брошура (Устименко В ред, НАН України, Інститут економіко-правових досліджень імені В К Макутова НАН України 2021) 45.

²⁹ Наприклад, відповідно до Закону України “Про кооперацію” виробничий кооператив утворюється через об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку, при цьому обов'язковим є внесення паю, тобто майновий поворотного внеску члена (асоційованого члена) кооперативу у створення та розвиток кооперативу, який здійснюється шляхом передачі кооперативу майна, зокрема і грошей, майнових прав, а також земельної ділянки.

³⁰ А Алчиан, *Права собственности. Экономическая теория* (Итуэлл Дж, Милгейт М, Ньюмен П ред, пер с англ, ИНФРА-М 2004) 714.

суспільних відносин від пасивної форми (наявність правомочностей власника) до активної, діяльної форми (фактичних дій, які спрямовані на видобування з об'єктів власності їх корисних властивостей та доходів). Загалом такими фактичними діями може бути як самостійне використання власником належних йому матеріальних благ у суспільному виробництві, так і передача цих благ іншим суб'єктам для здійснення підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Таким засобом реалізації права власності є створення корпорації та формування її статутного капіталу за рахунок вкладів засновників та учасників. На стадії створення господарського товариства його засновники (тобто в широкому розумінні суб'єкти інвестиційної діяльності, які приймають рішення про вкладення власних і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування) здійснюють управління своєю власністю³¹.

Прикладом реалізації права приватної власності у формі, яка не супроводжується створенням організації – юридичної особи, може бути участь суб'єктів права власності в інститутах спільного інвестування (далі – ІСІ) – корпоративних і пайових фондах (Закон України “Про інститути спільного інвестування” (далі – Закон про ІСІ)³²). Економічною метою створення інститутів спільного інвестування є акумуляція коштів фізичних і юридичних осіб та їх залучення в інвестиційну діяльність через розміщення у цінні папери емітентів – суб'єктів господарювання. Сенс створення ІСІ полягає у тому, що завдяки об'єднанню в інвестиційні фонди коштів розрізаних дрібних інвесторів фінансовий посередник, який управляє ними на професійних засадах, може інвестувати кошти ефективніше, ніж індивідуальний інвестор, завдяки чому підвищується рівень доходності вкладеного капіталу, хоча при цьому може зростати ризиковість вкладення. Саме цією метою визначаються як особливості правового режиму пайового інвестиційного фонду (далі – ПФ) та правового статусу його учасників, так і характер правового зв'язку між інвесторами, інвестиційним фондом, створеним компанією з управління активами (далі – КУА), та третіми особами.

Інвестиційні фонди є альтернативою традиційним формам заощадження коштів (зберіганню на депозитах у банківських установах або самостійному інвестуванню коштів на фондовому ринку). Окрім класичної тріади правомочностей (володіння, користування і розпорядження), власник має також інші правомочності – засновницькі, регулятивні, контрольні та деякі інші, які забезпечують реалізацію однієї з основних його

³¹ Див.: О Беяневич, А Мягкий, *Корпоративне управління за законодавством України: теоретико-правові проблеми* (НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф Г Бурчака НАПрН України 2017) 20–6.

³² Про інститути спільного інвестування: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5080-VI <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5080-17#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

функцій – функції управління своєю власністю. Саме функція управління грошовими коштами їх власниками (фізичними та юридичними особами) передається компанії з управління активами через придбання цими особами емітованих КУА інвестиційних сертифікатів та участь у ПФ з метою отримання прибутку.

На відміну від корпоративного інвестиційного фонду, який має статус юридичної особи, що дає можливість кваліфікувати його як суб'єкта права³³, пайовий інвестиційний фонд визначається як сукупність активів, що належать учасникам такого фонду на праві спільної часткової власності, перебувають в управлінні компанії з управління активами та обліковуються нею окремо від результатів її господарської діяльності (ч. 1 ст. 41 Закону про ІСІ).

Пайовий інвестиційний фонд кваліфікується як фонд договірною типу, який створюється та функціонує відповідно до норм договірною права (на відміну від корпоративного інвестиційного фонду, в основу побудови якого покладено норми корпоративного права)³⁴.

Пайовий інвестиційний фонд, не маючи статусу юридичної особи, де-юре позбавлений власної суб'єктності (можливості діяти від власного імені в цивільному та господарському обороті), але він слугує своєрідною “оболонкою” спільної інвестиційною діяльності групи осіб (учасників такого пайового фонду як “колективного власника”). Порядок, строки, умови й особливості діяльності інституту спільного інвестування визначаються його регламентом. У сучасній науковій літературі звертають увагу на те, що пайові інвестиційні фонди можна вважати *нетиповими суб'єктами господарювання*, які не належать ні до юридичних, ні до фізичних осіб³⁵. Такий доктринальний погляд заслуговує на увагу і підтверджується, зокрема:

– нормою ч. 1 ст. 2 Закону про ІСІ, яка визначає, що дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, що виникають у сфері спільного інвестування у зв'язку з утворенням та діяльністю *суб'єктів спільного інвестування*, з метою забезпечення гарантування права власності на цінні папери інститутів спільного інвестування та захисту прав учасників інститутів спільного інвестування;

– нормою ч. 2 ст. 43 Закону про ІСІ про те, що, ‘укладаючи договори за рахунок активів пайового фонду, компанія з управління активами діє

³³ Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону про ІСІ корпоративний фонд – це юридична особа, яка утворюється у формі акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону законодавство про акціонерні товариства не застосовується до регулювання діяльності корпоративних фондів. Це свідчить про загальну нетиповість інститутів спільного інвестування як суб'єктів корпоративного права.

³⁴ Клапятий Д. Порядок укладення договору управління активами пайового інвестиційного фонду: порівняльний аналіз законодавства України та держав-членів Європейського Союзу [2015] 2/1 (12) *Jurnalul juridic national: teorie și practică* Numărul 64-69.

³⁵ Л. Машковська, ‘Правовий режим пайових інвестиційних фондів’ (2018) 1 Підприємництво, господарство і право 51.

від свого імені *в інтересах пайового фонду* з обов'язковим зазначенням у таких договорах реквізитів фонду', хоча носієм інтересу завжди є особа, а не майно чи активи;

– загальні збори учасників ПФ повноважені вирішувати питання, визначені регламентом фонду (про визначення розміру винагороди або премії КУА, про виплату дивідендів учасників фонду та їх розміру), хоча загальні збори є вищим органом *суб'єкта* права (наприклад, товариства), а не об'єкта права.

Водночас виявляється надзвичайно своєрідний вплив норм про правовий режим ПФ на “канони” корпоративного права. Відповідно до ч. 1 ст. 5 Закону України “Про акціонерні товариства”³⁶ акціонерами товариства можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства. Відсутність у ПФ статусу юридичної особи *де-юре* не дає можливість визнати ПФ акціонером товариства і статус акціонера набуває КУА. Законодавством імперативно визначено, що КУА *зобов'язана* брати участь в управлінні діяльністю юридичної особи, акції (частки, паї) якої належать до складу активів інституту спільного інвестування, активами якого управляє КУА (пп. 10 п. 2 розділу IV Положення “Про особливості здійснення діяльності з управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами)”³⁷)³⁸. Аналіз корпоративного законодавства та законодавства про депозитарну діяльність дає можливість визначити істотні особливості статусу КУА як акціонера, який є посередником на ринку капіталів і діє винятково в інтересах учасників ПФ. Відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України “Про акціонерні товариства” кожною простою акцією акціонерного товариства її власнику – акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на: 1) участь в управлінні товариством; 2) отримання дивідендів; 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства; 4) отримання інформації про господарську діяльність товариства.

³⁶ Про акціонерні товариства: Закон України від 27 липня 2022 року № 2465-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20#n1985>> (дата звернення: 04.05.2023).

³⁷ Про особливості здійснення діяльності з управління активами інституційних інвесторів (діяльності з управління активами): Положення, затверджене Рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 6 серпня 2013 р. № 1414 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1486-13#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

³⁸ Для порівняння: відповідно до загальної норми ч. 3 ст. 96¹ ЦК учасники (засновники, акціонери, пайовики) юридичної особи *мають право* у порядку, встановленому установчим документом та законом, брати участь в управлінні юридичною особою у порядку, визначеному установчим документом, крім випадків, встановлених законом. Саме як право учасника, а не його обов'язок, визначено в п. 1 ч. 1 ст. 27 Закону України “Про акціонерні товариства” участь в управлінні товариством як складова його корпоративних прав.

У випадку ж, коли акціонером є КУА, яка управляє активами створеного нею ПФ в інтересах власників ПФ та за його рахунок, відбувається розщеплення корпоративних прав на:

- організаційні, які КУА, що діє як фінансовий посередник у чужому інтересі, зобов'язана реалізувати в інтересах ПФ (участь в управлінні акціонерним товариством, отримання інформації про діяльність товариства);
- майнові, вигодонабувачем в яких є учасники ПФ як його співвласники.

Це надає можливість, на нашу думку, кваліфікувати КУА, яка розмістила кошти ПФ в акції акціонерного товариства, як своєрідного “номінального” акціонера, оскільки вигодонабувачами від діяльності емітента акцій є учасники ПФ.

Нарешті, у сучасних працях із господарського права звертають увагу на появу так званих віртуальних суб'єктів е-бізнесу (віртуальних підприємств) – групи суб'єктів різної організаційно-правової форми або навіть таких осіб, які не мають організаційної єдності в традиційній формі юридичної особи, які використовують спільний бізнес-ресурс (один бізнес-сайт, наприклад, інтернет-магазин). В умовах цифровізації це може спричинити низку ризиків і складнощів щодо: 1) встановлення особи суб'єкта підприємництва (особливо при використанні можливостей віртуальних підприємств); 2) видів та обсягів діяльності, оскільки е-бізнес нерідко є транснаціональним, що завдяки цифровим технологіям дає змогу діяти анонімно; 3) визначення відповідальної за недобросовісне використання електронних ресурсів особи, що може мати місце при спільному їх використанні учасниками віртуального підприємства; 4) можливої в умовах відсутності законодавчо визначеного правового режиму відповідних електронних ресурсів та правового статусу їх власників безвідповідальності таких віртуальних суб'єктів навіть за завдану ними шкоду³⁹.

Необхідність збереження існуючих натепер організаційно-правових форм із необхідним у певних випадках удосконаленням їх законодавчого регулювання зумовлюється також соціокультурними факторами та традиціями українського народу. Так, у главі 11 ГК України серед інших видів підприємств фермерське господарство виокремлено як форму підприємництва громадян з метою виробництва, переробки та реалізації товарної сільськогосподарської продукції. Відносини, пов'язані зі створенням і діяльністю фермерських господарств, регулюються ГК України, а також законом про фермерське господарство, іншими законами (ст. 114 ГК України). У статті 1 Закону України “Про фермерське госпо-

³⁹ О Вінник, О Шаповалова, *Господарське право в умовах цифровізації економіки: навчальний посібник* (Вінник О ред, НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф Г Бурчака НАПрН України 2020) 57–9.

дарство”⁴⁰ воно визначається як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, зокрема і в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону. Нині фермерські господарства як особлива організаційна форма здійснення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України становлять абсолютну більшість сільськогосподарських товаровиробників (станом на 1 січня 2022 р. за даними Державної служби статистики України було зареєстровано 48 868 фермерських господарств). Тому стабільна господарська діяльність фермерських господарств перебуває у сфері публічних інтересів в економічній сфері і повинна бути забезпечена законодавством та правозастосовною практикою, зокрема судовою, тим паче в умовах російсько-української війни. Не менш важливим є і те, що діяльність і підтримка фермерських господарств мають розглядатися не лише з погляду економічної ефективності, а й відновлення українського народу – селянства як носія ідеології приватного власника після колективної травми, завданої радянським режимом штучними голодоморами 1920-х, 1930-х, 1940-х років, примусовою колективізацією, репресіями та депортаціями.

Важливо наголосити на тому, що в законодавстві України після відновлення незалежності було закріплено принцип пріоритетності соціального розвитку села та агропромислового комплексу, який зберігається в ньому і досі. Як зазначено в преамбулі Закону України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві”⁴¹ (із наступними змінами і доповненнями), ця пріоритетність об’єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби *відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури*. Високий рівень соціально-економічного розвитку села є основною умовою продовольчого та сировинного забезпечення республіки, її економічної незалежності. Ця норма була відтворена в ч. 1 ст. 3 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство”⁴², яким селянське (фермерське) господарство в системі народногосподарського комплексу було визнано рівноправною формою

⁴⁰ Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

⁴¹ Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

⁴² Про селянське (фермерське) господарство: Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2009-XII (втратив чинність на підставі Закону від 19 червня 2003 р. № 973-IV) <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2009-12#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

ведення господарства поряд із державними, колективними, орендними та іншими підприємствами і організаціями, господарськими товариствами. Утім, із розвитком законодавства про фермерські господарства цей акцент на рівноправності з іншими організаційно-правовими формами господарювання було дещо втрачено, натомість преамбула Закону України “Про фермерське господарство” називає їх прогресивною формою підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства України. Законом України “Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві” проголошено рівність різноманітних форм господарювання в агропромислому комплексі: усі форми господарювання в агропромислому комплексі (фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, радгоспи, підсобні сільські господарства підприємств, установ і організацій, переробні та інші підприємства, акціонерні товариства, орендні колективи, особисті підсобні господарства громадян тощо) *мають рівні права* на організацію виробництва та володіння своєю продукцією (ст. 4).

У науковій літературі давно зверталася увага на те, що головною особливістю селянського (фермерського) господарства як організаційно-правової форми, яка вперше була закріплена Законом України “Про селянське (фермерське) господарство” і яка залишилася по суті незмінною після ухвалення Закону України “Про фермерське господарство”, є сімейно-трудова⁴³ або родинно-трудова характер фермерського господарства⁴⁴. Людським субстратом фермерського господарства як суб’єкта господарювання є не трудовий колектив, а сім’я і родина як природна спільнота людей. Зміна поколінь у сім’ї та родині є природним станом і не обмежується будь-яким часом і заздалегідь визначеним колом осіб.

У законодавстві сімейно-трудова / родинно-трудова характер фермерського господарства як організаційно-правової форми залишається її ключовою ознакою. У частині 2 ст. 2 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” було визначено коло членів селянського (фермерського) господарства: подружжя, їх батьки, діти, які досягли 16-річного віку, та інші родичі, які об’єдналися для роботи в цьому господарстві. Імперативно встановлено, що членами селянського (фермерського) господарства не можуть бути особи, зокрема і родичі, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою). Селянське (фермерське) господарство могло бути створено однією осо-

⁴³ Н Титова, М Ващишин, ‘Фермерське господарство як організаційно-правова форма реалізації громадянами України прав на землі’, в *Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України* (Титова Н ред, ПАІС 2005) 167–93; Т Проценко, ‘Правовий режим майна селянських (фермерських) господарств України’ (автореф дис канд юрид наук, 1996) 20.

⁴⁴ В Єрмоленко, ‘Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств’ (автореф дис д-ра юрид наук, 2008).

бою. У Законі України “Про фермерське господарство” (із змінами, внесеними Законом України “Про внесення змін до Закону України ‘Про фермерське господарство’ щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств”⁴⁵) ця суб'єктна ознака збережена: фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону (ч. 2 ст. 1). Якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства, діяльність фермерського господарства припиняється (п. 4 ч. 1 ст. 35 Закону України “Про фермерське господарство”).

Та особливість, що членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом, угодою) (ч. 2 ст. 114 ГК України) у принципі унеможлиблює ототожнення і примусову трансформацію (перетворення) фермерського господарства в іншу організаційно-правову форму – товариство з обмеженою відповідальністю як об'єднання капіталів. “Поза межами” сім'ї/родини фермерське господарство існувати не може. З огляду на викладене доволі дискусійною є позиція Великої Палати Верховного Суду про те, що

наявність статутного (складеного) капіталу у фермерського господарства, яке може діяти, зокрема, на основі приватної власності кількох громадян, не є достатньою підставою для ототожнення його з товариством з обмеженою відповідальністю. Але оскільки фермерське господарство створюється за рахунок об'єднання майна громадян та їх підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, є підстави для застосування до правовідносин стосовно членства у фермерському господарстві приписів чинного законодавства, що регулюють участь у товаристві з обмеженою відповідальністю, зокрема приписів стосовно виходу зі складу його членів⁴⁶.

Навіть наявність прогалин у правовому регулюванні фермерських господарств не дає підстав застосовувати за аналогією до них норми, які регулюють діяльність та управління корпораціями (товариствами) як об'єднанням капіталів.

Частина 3 ст. 16 Загальної декларації прав людини⁴⁷ визначає, що сім'я є природним та основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави. Міжнародним пактом про економічні,

⁴⁵ Про внесення змін до Закону України ‘Про фермерське господарство’ щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України від 31 березня 2016 р. № 1067-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1067-19#Text>> (дата звернення: 04.05.2023).

⁴⁶ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21 січня 2020 р. у справі № 908/2606/18 <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87918848>> (дата звернення: 04.05.2023).

⁴⁷ Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

соціальні і культурні права⁴⁸ проголошено: держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають, що сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися по можливості якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання. Однією із функцій сім'ї є економічна, яка може реалізовуватися як для задоволення власних матеріальних потреб⁴⁹, так і з метою, яка характеризує підприємництво як вид господарської діяльності – досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України). У такому аспекті фермерське господарство повинно розглядатися як форма економічної незалежності селянських сімей та родин, а діяльність фермерських господарств так само вважатися підґрунтям добробуту Українського народу. Її збереження як окремої організаційно-правової форми необхідне як для забезпечення продовольчої безпеки країни в умовах війни, так і в контексті повоєнної відбудови країни на конституційних засадах, насамперед економічної багатоманітності.

Нарешті, слід зазначити, що багатоманітність організаційно-правових форм господарювання узгоджується із положеннями ст. 3 Угоди про асоціацію, відповідно до якої Сторони визнають, що принципи вільної ринкової економіки становлять основу для їхніх відносин. Для цілей глави 6 “Заснування підприємницької діяльності, торгівля послугами та електронна торгівля” статті уст. 86 Угоди про асоціацію визначено, зокрема: “юридичну особу” як будь-яку юридичну особу, яку належним чином засновано або створено згідно з відповідним законодавством з метою отримання прибутку або з іншою метою та яка перебуває у приватній чи державній власності, зокрема будь-яку корпорацію, траст, підприємство, спільне підприємство, індивідуальне приватне підприємство або асоціацію (п. 4), а “заснування підприємницької діяльності” стосовно фізичних осіб – право фізичної особи України або Сторони ЄС розпочинати та здійснювати економічну діяльність у якості самозайнятих осіб, а також створювати підприємства, зокрема акціонерні товариства, діяльність яких вони в належний спосіб контролюють (пп. “б” п. 9). Тому спроби уніфікації множинних організаційно-правових форм суб'єктів господарювання у форму господарських товариств, посилаючись на Угоду про асоціацію, не мають під собою основи з точки зору адаптації українського законодавства до законодавства ЄС.

Війна є не лише серйозним викликом правопорядку, війна за своєю суттю заперечує правопорядок, тож спроба проведення так званої “реформи системи юридичних осіб” в умовах воєнного стану створює додаткові ризики дестабілізації правової системи України.

⁴⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. 16 грудня 1966 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text> (дата звернення: 04.05.2023).

⁴⁹ 3 Ромовська, *Українське сімейне право* (Правова єдність 2009) 16.

Висновки. Вільний вибір організаційно-правової форми іманентно пов'язаний із реалізацією особою її економічних прав, гарантованих Конституцією України, і віддзеркалює конституційний принцип економічної багатоманітності (різноманітності організаційно-правових форм та множинності форм власності). Уніфікація організаційно-правових форм суб'єктів господарювання (по суті – заперечення особливостей, об'єктивно притаманних різним формам) як прийом законодавчої техніки не може конкурувати з конституційним імперативом економічної багатоманітності як засади суспільного життя в Україні. Методологічною основою розвитку наукового знання про суб'єктів господарювання, розробки нормативно-правових актів, які регулюють економічне життя суспільства, судового пізнання та прийняття рішень правозастосовного характеру, має бути економіко-правовий підхід, який дає змогу виокремити у групу нетипових суб'єктів, які не володіють статусом юридичної особи, та мають бути окремим об'єктом досліджень, оскільки їхня діяльність має важливе значення для повоєнного відновлення економіки країни (зокрема, для залучення в економіку заощаджень громадян через інститути спільного інвестування).

Для теорії господарського права поділ суб'єктів майнових відносин на юридичних і фізичних осіб не є актуальним, а визнання особи суб'єктом господарювання безпосередньо не пов'язується із наявністю у неї статусу юридичної особи. Натомість конкретна організаційно-правова форма надає можливість визначити особливості внутрішніх відносин, які складаються у зв'язку зі створенням, діяльністю та припиненням суб'єкта, і загалом така конкретність відображає спеціалізацію і диференціацію правового регулювання окремих фрагментів економічного життя суспільства. Незалежність країни, демократія та правові цінності, здобуті Українським народом, потребують постійного захисту, і не тільки на полі бою, а й у сфері наукових досліджень. Тому нагальним можна вважати необхідність розвитку в інститутах господарського права ідеї економічної багатоманітності, збереження багатоманітності організаційно-правових форм суб'єктів господарювання з одночасним напрацюванням пропозицій щодо удосконалення законодавчого регулювання діяльності окремих видів і форм суб'єктів господарювання.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Belianevych O, Miahkyi A, *Korporatyvne upravlinnia za zakonodavstvom Ukrainy: teoretyko-pravovi problemy* (NDI pryvatnoho prava i pidpriumnytstva imeni akademika F H Burchaka NAPrN Ukrainy 2017) (in Ukrainian).

2. Mamutov V, Chuvpylo O, *Hospodarche pravo zarubizhnykh krain* (Dilova Ukraina 1996) (in Ukrainian).
3. Pryhuza P, Dovhan A, Katrechko D, *Umysne bankrutstvo: teoriia i praktyka subsydiarnoi vidpovidalnosti. Naukovo-praktychnyi posibnyk* (Borysfen-pro 2020) (in Ukrainian).
4. Romovska Z, *Ukrainske simeine pravo* (Pravova yednist 2009) 16 (in Ukrainian).

Edited and translated books

5. *Aktualni problemy hospodarskoho prava: navchalnyi posibnyk* (Shcherbyna V red, Yurinkom Inter 2012) (in Ukrainian).
6. Alchian A, *Prava sobstvennosti. Jekonomicheskaja teoriia* (Itujell Dzh, Milgejt M, N'jumen P red, per s angl, INFRA-M 2004) (in Russian).
7. *Hozhajstvennyj kodeks Ukrainy: Nauchno-prakticheskij kommentarij* (Bobkova A red, FLP Vapnjarchuk N N 2008) (in Russian).
8. *Komentar do Konstytutsii Ukrainy* (Opryshko V red, Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 1996) (in Ukrainian).
9. *Naukovo-ekspertnyi vysnovok do Kontseptsii onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: brashura* (Ustymenko V red, NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V K Mamutova NAN Ukrainy 2021) (in Ukrainian).
10. Pronskaja G, 'Hozhajstvennoe pravo (konspekt lekcij)' v Prons'ka G, *Vibrane* (Osvita Ukraïni 2013) (in Russian).
11. *Tsyvilne pravo* (chastyna zahalna). Kurs lektsii: navchalnyi posibnyk (Spasybo-Fatieieva I red, EKUS 2021) (in Ukrainian).
12. Tytova N, Vashchyshyn M, 'Fermerske hospodarstvo yak orhanizatsiino-pravova forma realizatsii hromadianamy Ukrainy prav na zemli' v *Zemli silskohospodarskoho pryznachennia: prava hromadian Ukrainy* (Tytova N red, PAIS 2005) 167–93 (in Ukrainian).
13. Vinnyk O, Shapovalova O, *Hospodarske pravo v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky: navchalnyi posibnyk* (Vinnyk O red, NDI pryvatnoho prava i pidpriemnytstva imeni akademika F H Burchaka NAPrN Ukrainy 2020) (in Ukrainian).
14. *Zastosuvannia sudamy Konstytutsii Ukrainy: doktryna i praktyka* (Yezerov A, Terletskyi D uporiad, VAITE 2022) (in Ukrainian).

Journal articles

15. Dobrianskyi S, 'Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu yak rehionalnyi pravoliudynnyi standart' [2013] 3 (74) *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 26 (in Ukrainian).
16. Klapatyi D. 'Porjadok ukladennia dohovoru upravlinnia aktyvamy paiovoho investytsiinoho fondu: porivnialnyi analiz zakonodavstva Ukrainy ta derzhav-chleniv Yevropeiskoho Soiuzu' [2015] 2/1 (12) *Jurnalul juridic national: teorie și practică Numărul 64–9* (in Ukrainian).
17. Mashkovska L, 'Pravovyi rezhym paiovykh investytsiinykh fondiv' (2018) 1 *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* 51 (in Ukrainian).

Theses

18. Yermolenko V, 'Ahrarni mainovi pravovidnosyny pryvatnykh silskohospodarskykh pidpriemstv' (avtoref dys d-ra yuryd nauk, 2008) (in Ukrainian).
19. Protsenko T, 'Pravovyi rezhym maina selianskykh (fermerskykh) hospodarstv Ukrainy' (avtoref dys kand yuryd nauk, 1996) (in Ukrainian).

Olena Belianevych

ON THE PLURALITY OF FORMS OF INCORPORATION
OF BUSINESS ENTITIES AS ONE OF THE CONDITIONS
FOR THE POST-WAR RESTORATION

ABSTRACT. The study is devoted to economic diversity and the exercise of economic rights and freedoms of a human through the prism of the Constitution of Ukraine. It is argued that the diversity of forms of incorporation of business can be considered as achievement of the Ukrainian legal system, and this diversity is compliant with the European Union-Ukraine Association Agreement and the requirements for the adaptation of the Ukrainian legislation to the EU legislation. Preservation of economic diversity in the conditions of war and post-war restoration of the country serves as one of the guarantees of resuming the economic activity of citizens. Attention is drawn to the fact that the unification of forms of incorporation of economic entities (in fact, the denial of specific features objectively inherent in various forms) as a legislative technique cannot compete with the constitutional imperative of economic diversity, equality of subjects of ownership and economic entities. The methodological basis for the development of scientific knowledge about economic entities, the development of normative legal acts that regulate the economic life of society, judicial knowledge and decision-making of a law enforcement nature should be an economic and legal approach. The article emphasizes that, for the theory of economic law, the division of subjects of property relations into legal person and natural person is not relevant, and the recognition of a person as economic entity is not directly related to their having the status of a legal person. Instead, a specific form of incorporation makes it possible to determine the specific features of the internal relations that develop in connection with the creation, activity, and termination of a subject, and in general, such specificity reflects the specialization and differentiation of the legal regulation of individual fragments of the economic life of society. The choice of one or another form of incorporation should be determined by: 1) the form of ownership and, in some cases, the nature of the relationship between the founders, for example, family relationship, united by the capital and/or own labour (labour participation) for the purpose of an economic activity (farm enterprises); 2) the sphere of economic activity, since in order to protect public interests, the legislator can define requirements regarding the form of incorporation complying with which is a necessary prerequisite for entering the relevant market. Distinguishing a separate form of incorporation in the legislation determines the impossibility, as a general rule, of applying by analogy of law norms to different forms. In the theory of economic law, it is possible to single out as a group non-typical subjects that do not have the status of a legal entity (for example, mutual investment funds) and should be a separate object of research, since their activities are important for the post-war recovery of the country's economy (in particular, to attract citizens' savings into the economy through joint investment institutions, e-business development, etc.).

KEYWORDS: Constitution of Ukraine; economic rights; economic diversity; forms of incorporation; economic entity.